

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2024]

Hanife YAMAN

<https://orcid.org/0000-0003-3082-9912>

Dr. Öğr. Üyesi

hanife.cicekli@gop.edu.tr

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

<https://ror.org/000000000>

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Türkçede Soyut Sözcükler Üzerine Bazı Tespitler

Some Observations on Abstract Words in Turkish

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 28.02.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 22.04.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.04.2024

Atıf | *Citation*

Yaman, H. (2024). Türkçede Soyut Sözcükler Üzerine Bazı Tespitler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 249-261. <https://doi.org/10.34083/akaded.1444466>

Yaman, H. (2024). Some Observations on Abstract Words in Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(1), 249-261. <https://doi.org/10.34083/akaded.1444466>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Hanife YAMAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Dildeki bütün birimlerin bilişsel bir süreci ifade ettiği düşüncesinden -dil bir soyutlamadır, ilkesinden- hareket edilerek evrendeki bütün canlı ve cansız varlıklar adlandırılmaya çalışılmıştır. Bu adlandırmayla üretilen birimler (sözcükler), nesne ya da varlıkların kendisini değil soyutlama yoluyla oluşturulan ses ve yazı birimlerini karşılamaktadır. Dil biliminde bu birimler göstergeler olarak adlandırılmaktadır. Bu göstergeler, duyguların, düşüncelerin veya diğer insanlarla paylaşılmak istenen ne varsa onların diğer insanlara aktarımını sağlamaktadır. Dildeki bu kavramların ortaya çıkışı, insanoğlunun doğal ve sosyal çevre içerisinde var olması ve onlarla çeşitli ilişkiler kurmasıyla (saymaca, öğretileme) açıklanabilir. Bu ilişkiler neticesinde duyularla algılananlar somut, algılanamayanlar ise soyut kavramlar olarak nitelendirilmektedir. Sözcüklerin soyut ya da somut olarak belirtilmesinin tamamen göstergenin maddesel özelliklerine dayalı olduğu söylenebilir. Bu sebeple göstergeler, yani sözcükler anlam yönünden bir soyutluk ifade etmektedir.

Soyut sözcükler, bir dilin söz varlığının gelişmişliğini, işlenmişliğini ve kavramlaştırma gücünü ortaya koyan önemli unsurlardır. Türk dilinin ilk yazılı kaynakları olan Orhun yazıtlarından itibaren soyut sözcüklerin/kavramların varlığı ve genişliği dikkat çekmektedir. Soyut kavramlar, bir dilin kültür dili özelliğine sahip olabildiğinde ölçüt olarak gösterilmekte ve dil bilgisi çalışmalarında yer bulmaktadır. Ancak sözcükbilim, anlam bilimi ve dil bilgisi çalışmalarında bu kavramlar farklı bakış açılarıyla değerlendirilmektedir.

Türkçede soyut sözcükleri dil bilimsel açıdan ele alan bu çalışmada, soyut sözcük kavramı hakkında bilgi verilmeye, biçim ve anlam açısından incelemeye, elde edilen verilerden hareketle Türkçede soyut sözcüklerle ilgili bir tanım ve çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, isimler, somut sözcükler, soyut sözcükler

Abstract

Based on the idea that all units in language express a cognitive process - the principle that language is an abstraction - all living and non-living beings in the universe were tried to be named. The units (words) produced with this naming do not correspond to the objects or entities themselves, but to the sound and writing units created through abstraction. In linguistics, these units are called signs. These signs enable the transfer of emotions, thoughts or whatever is desired to be shared with other people. The emergence of these concepts in language can be explained by the fact that human beings exist in the natural and social environment and establish various relationships with them (metaphor, metonymy). As a result of these relationships, those perceived by the senses are characterized as concrete concepts and those that cannot be perceived as abstract concepts. It can be said that the specification of words as abstract or concrete is entirely based on the material properties of the sign. For this reason, signs, i.e. words, express an abstractness in terms of meaning.

Abstract words are important elements that reveal the development, processing and conceptualization power of a language's vocabulary. Since the Orkhon inscriptions, which are the first written sources of Turkish language, the existence and breadth of abstract words/concepts draw attention. Abstract concepts are shown as a criterion for a language to have a cultural

language feature and find a place in grammar studies. However, these concepts are evaluated from different perspectives in lexicology, semantics and grammar studies.

In this study, which deals with abstract words in Turkish from a linguistic point of view, it was tried to give information about the concept of abstract word, to analyze it in terms of form and meaning, and to put forward a definition and framework about abstract words in Turkish based on the data obtained.

Keywords: Turkish, names, concrete words, abstract words

Giriş

Alan yazınında gramatikal bir kategori olarak karşımıza çıkan soyut sözcükler, tanımı ve sınırları hususunda dil bilimcilerin görüş ayrılıkları yaşadıkları ve tam olarak açıklığa kavuşturamadıkları bir konudur. Biçim biliminin temel kavramlarından biri olan sözcüğün ne olduğu ve nasıl oluştuğu gibi sorulara yanıt vermek, bu alanın temel amacıdır. Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında sözcükler, sözlük birliğine büyük ölçüde uyan, daha küçük bir birim olan kökler ve eklerden farklı olarak bağımsız temel bir dil bilgisi birimi olarak kabul edilir. Dil bilimi çalışmalarında sözcük yerine *anlambirim*, *birleşkebirim* ve *dizim* (Vardar, 2002, s. 181) gibi farklı terimler üretilmiştir. Sözcük kavramının tanımlanması da önemli bir sorundur. Sözcükle ilgili tanımlamalardan birkaçı şöyledir: “Sözcük, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında, zihinde, tek başına kullanıldığında, belli bir kavrama karşılık olan; belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan, somut ya da soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimidir.” (Eker, 2011, s. 370); “Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır.” (Korkmaz, 2007, s. 6). Kavramın çok sayıda farklı tanımının olması ve bunların kendi içerisinde belirsizlikler içermesi, bu tanımlama sorununda etkilidir. Huber, sözcük kavramının tanımlanmasını hem dil bilimsel betimleme hem de doğal konuşurlar arasında bir sorun olarak görmekte ve bu kavramın dilin mi yoksa yazının bir birimi mi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir (2013, s. 205).

Geleneksel dil bilgisinde, sözcüklerin sınıflandırılmasıyla ilgili yapılan ilk çalışmalarda sözcükler; Aristo’da *isim*, *fiil* ve *edat*, Platon’da *adlar* ve *eylemler*; Thrax’da *isim*, *zamir*, *artikel*, *partisip*, *eylem*, *zarf*, *edat*, *bağlaç* (Toklu, 2007, s. 58) olmak üzere farklı kategorilere ayrılmaktadır. Bazı sözcüklerin (isimler) durum için çekimlenirken diğerlerinin (fiiller) zaman ve kişi için çekimlendiğini kabul eden Dionysius Thrax’ın morfo-mantıksal ayrımında, isimler “somut ya da soyut varlıkları”, fiiller ise “gerçekleştirilen ya da maruz kalınan bir faaliyeti ya da süreci” ifade etmeleriyle ilişkilendirilmiştir (Baker, 2003: s. 1). Uzun, bu sınıflandırmalarda dilde yapısal ilişkilere bağlı görünüşleri, sözlükte madde başı olmaları ve içerikleri temelinde bir tür saptaması yapmanın çok doğru sonuçlara götürmeyeceği vurgusunu yapmaktadır (2004, s. 67). Sözlüğün bir ögesi olarak değerlendirilen sözcükleri, Huber *eylem*, *ad*, *sıfat*, *belirteç* ve *bağlaç* (2013, s. 219) olarak ayırırken; Erkman Akerson ise *ad*, *adıl*, *sıfat*, *fiil*, *zarf*, *ilgeç*, *bağlaç*, *ünlem* (2005, s. 134) şeklinde sınıflandırır.

Geleneksel dil bilgisinde sözcükler, anlam ve görev bakımından genellikle *isim* ve *fiil* şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Dilin ortaya çıkışının ad vermeyle başladığı düşünülürse, sözcük türleri içerisinde ismin önemli bir yere sahip olduğu çıkarımı yapılabilir. Ergin, isimleri “İsimler nesnelere karşılıyan sözcüklerdir. Nesne tabirini hareket dışında kalan şeylerin hepsi için kullanıyoruz. Nesnelere, canlı cansız bütün varlıklar, mefhumlar, vasıflar, şahıslar, durumlar, hülasa zaman ve mekân içinde ve insan kafasında mevcut olan bütün maddi ve manevi varlıklardır.” (2009, s. 337) biçiminde tanımlamıştır. İsimler, dil bilgisinde tek bir kategoriyi işaret etse de tanımda da belirtildiği gibi bütün maddi ve manevi varlıklara ad olması sebebiyle bütün sözcük türlerini (isim türünden olan sıfat, zarf, zamir) içerisine alır. Geleneksel dil bilgisinde isimleri; niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. İsimler ana nitelikleri bakımından şöyle gruplandırılabilir: “Somut ve soyut adlar, özel adlar, cins adlar (tür adları), oluş ve kılış adları” (Korkmaz, 2007, s. 195); “özel isimler, cins isimler, somut isimler, soyut isimler, tekil isimler, çoğul isimler” (Böler, 2021, s. 24).

1. Somut İsimler

Dilin gelişim sürecinde canlı-cansız varlıkların ve nesnelere adlandırılmasında ilk aşama somut isimler; ikincisi ise insanların duyu ve düşüncelerindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan soyut isimlerdir. Alan yazınında işaret ettikleri varlıklar beş duyu organlarıyla algılanabilen sözcükler, *somut isimler* olarak değerlendirilmektedir. Bu tür dil göstergeleri, kendilerini oluşturan gösteren-gösterilen ilişkisinde, gösterilenleri beş duyu organıyla algılanabilen göstergelerdir: taş, insan, ağaç, duman, ses, bulut, elma vb. (Karaağaç, 2013, s. 730). Somut isimler; “Fiziksel olgulara atıfta bulunan isim; öğrenci, hayvan, madde, tavşan, otobüs gibi. Somut isimler soyut ismin tam tersidir.” (Leech, 2006, s. 25). Somut isimleri Efendiye, “Beş duyu organımızla (dokunma, işitme, görme, koklama, tatma) kavranır bir gerçekliği olan, madde hâlinde bulunan ve uzayda bir yer kaplayan, zihinde belli bir görüntü ve tasavvuru bulunan varlıklar, nesnelere.” (2007, s. 22) şeklinde açıklamaktadır. Somut isimler, doğada var olduğu bilinen, fiziksel olarak bir maddi karşılığı olan ve duyu organlarıyla algılanabilen varlıkların isimlerini karşılamaktadır.

2. Soyut İsimler

Türkçede soyut-somut kavramları/isimler tanımlanırken birden fazla tanım ve terimle karşılaşmaktadır. Korkmaz (2007), Gencan (1979), Aksan (2016), Vardar (2002), gibi dil bilimciler bu kavramlar için *soyut-somut*, Bilgegil (2009), *mana-madde*; Banguoğlu (1974) ise *yalın-yoğun adlar* terimlerini kullanmayı uygun bulmuşlardır. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*'te ise bu kavramların karşılığı olarak *mücerred-muşahhas isimler* tabiri kullanılmıştır (Develioğlu, 2005, s. 704-753). Yabancı kaynaklarda, somut isimler için *concrete nouns*, soyut isimler için *abstract noun* terimi (Crystal, 2006, Leech, 2008) kullanılmaktadır. Bu kavramla ilgili birden fazla terimin kullanıldığı görülse de genel kullanım dikkate alınarak çalışmada soyut-somut teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

Türkçede soyut isimlerle ilgili çok sayıda tanımlama yapılmıştır. Vardar, “Somut ada karşıt

olarak salt düşünsel düzleme ilişkin kavramları belirten ad” (2002, s. 179); Korkmaz, “Soyut isim, varlığı düşünce yoluyla kabul edilen ve söylendiğinde, zihinde belli bir görüntü veya tasavvur uyandırmayan kavramın adıdır. Soy, ün, düz, korku, söz, bilgi, gönül, kötülük, güzellik, doğruluk vb. karşısı somut isimdir.” (2017, s. 217); Demirci, “Beş duyu organıyla algılanamayan fakat var olduğu kabul edilen kavramların isimleri” (2015, s. 26); Gencan, “Madde hâlinde bulunmayan ve ancak akılla tasarlanan varlıkların adı” (1979, s. 148-149); Bilgegil ise, mâna isimleri olarak adlandırdığı bu kavramı, “Medlullerinin, varlıklarıyla (nefisleriyle) kaim olmaması yüzünden, nesne olarak tecellisine imkân bulunmayan ve ancak kavramları akıl ve sezgi ile anlaşılabilen isimler” (2009, s. 168) şeklinde tanımlamaktadır. Bilgegil, *mana isimlerinin* karşısını madde isimleri olarak vermektedir. Bilgegil’in madde isimleri içerisine “Ruh, melek, şeytan, huri, cennet, cehennem, sırat, gılman gibi medüllerinin varlığı Kur’an tarafından bildirilen kelimeler” (2009, s. 168) olarak dâhil etmesi, geleneksel tanımlarda belirtilen ölçütlerin dışına çıkması yönüyle dikkat çekicidir. Filizok, soyut kavramları, “Soyut, bir soyutlamanın neticesinde ortaya çıkan şeydir. Zihnin bir varlığı yahut bir şeyi, gerçekte onunla birleşmiş halde bulunan diğer niteliklerini bir yana bırakarak, sadece bir niteliğiyle kavraması olayıdır. Yani zihnin, nesne ile ilgili nitelikleri nesneden ayırarak kavramasıdır.” (2010, s. 3) şeklinde tanımlar. Nesterova Coşkun ise soyut kavramların tanımlanmasının problemlili olduğunu ifade ederek “Doğal olana karşı konumlandığımız bütün kültür dünyasının soyut kavramlardan inşa edildiğini” (2024, s. 342) belirtir.

Dil kullanıcıları için soyut isimler, niteliği gereği algılanması güç olan kavramlardır. Bu güçlük sebebiyle soyut kavramları açıklayabilmek için somutlaştırmadan yararlanılmaktadır. Soyut isimlerle ilgili örneklemelerde anlamın belirginleştirilmesi için dilin *anlamsal* (anlam) ve *söz dizimsel* (yapısal) özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Türkçede doğrudan soyut sözcüklerle ilgili az sayıda çalışma olsa da dolaylı olarak konuyu inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Türkçede soyut sözcükler üzerine yapılmış çalışmalardan biri olan Efendiyev’in “Kıpçak Türkçesinde Soyut İsimler” (2007) ile Filizok’un “Somut ve Soyut Nedir?” (2010) isimli çalışmalarında soyutlukla ilgili alışılmış tanımların ve yaklaşımların dışına çıkılarak farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Bunun dışında soyut sözcük üzerine hazırlanan lisansüstü çalışmalar arasında Serdaroğlu (1994), Öz (1995), Şahinoğlu (1997), Akyol (2002), İnce Sinan (2005), Gezer (2006), Köksal Övür (2015) ve Akboğa (2016) zikredilebilir.

Dil bilimi ile Türkoloji disiplinlerini bir araya getirip değerli çalışmalar ortaya koyan Aksan, soyut sözcükler konusunu da araştırmaları içerisine dâhil etmiştir. Çalışmalarında, soyut sözcüklerin araştırmacılar tarafından çok az incelenen bir konu olduğunu vurgulamakta ve bu konunun sözcük bilimi, anlam bilimi gibi disiplinlerden yararlanarak derinlemesine incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Aksan’a göre (2014, s. 48), bir dildeki soyut sözcüklerin zenginliği o dilin gelişmiş, işlenmiş bir “kültür dili” olduğunun göstergesidir. Nitekim Aksan, Türkçenin en eski dönemine ait olan Köktürk yazıtlarının dilini inceleyerek Türkçenin soyut sözcükler açısından zengin ve işlenmiş bir dil olduğunu, yazıtlarda geçen

soyut sözcükleri listelerek ortaya koymuştur.

Yabancı alan yazınında, soyut sözcüklerin kapsamlı ve eleştirel bir gözle incelendiği ve bu kavramın tanımlanmasına farklı bakış açıları getirildiği görülmüştür. Bu durum, özellikle soyut ismin tanımı ve ismin alt kategorileri üzerine ilginç fikir ve tezlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Buna göre; “Somut isimlerin aksine, soyut isimler kavramları (ruh), özellikleri (tembellik), ilişkileri (akrabalık), kurumları (evlilik) vb. ifade eden, ancak kişileri, nesnelere, maddeleri veya benzerlerini ifade etmeyen, anlamsal olarak tanımlanmış bir isim sınıfı oluşturur.” (Bussmann, 1996, s. 6); “Somut isimlerin göndermeleri anlaktır ve duyular tarafından kaydedilebilir; soyut isimler ise kavramları tanımlar ve fiziksel alan yerine ‘tür alanı’ ile ilgilidir” (Langacker, 1991, s. 64); “Dil bilgisinde düşünce, gizem ve ilke gibi gözlemlenebilir referansı olmayan isimleri tanımlamak için kullanılan geleneksel bir terimdir ve ağaç, kutu, köpek gibi fiziksel nitelikleri olan somut isimlere karşıttır.” (Crystal, 2008, s. 3); “Soyut isimler, fiziksel olarak tanımlanabilen varlıklara veya maddelere atıf yapan somut isimlerle çelişmekte ve bir soyutlamaya atıfta bulunmaktadır. Somut isimler gibi soyut isimler de sayılabilir, sayılamaz ya da her ikisi birden olabilir.” (Leech, 2006, s. 6) şeklinde açıklanmaktadır.

Özellikle algı ve davranışın tüm yönleriyle ilgilenirken birçok ismin hangi kategoriye ait olduğuna karar vermenin zorluğu nedeniyle dil biliminde bu ayrıma dikkatle yaklaşılır. Örneğin müzik ve mutluluk soyut isimler olarak adlandırılmıştır, ancak birincisi duyularla algılanabilir, ikincisi ise gözlemlenebilir davranışlarla ilişkilendirilebilir. Dil bilimsel yönelimli gramerler, sayılabilirlik gibi biçimsel ayrımlarla çalışmayı tercih eder.

Yabancı alan yazınında soyut isimlerle ilgili yapılan tanımlamalar, Türkçede yapılan tanımlarla benzerlik göstermekte ve soyut isimler, fiziksel niteliklere sahip olan somut isimlerin karşıtı, beş duyu organıyla deneyimlenemeyen isimleri tanımlamak için kullanılan bir dil bilgisi terimi olarak etiketlenmektedir. Tanımlarda Türkçeden farklı olarak Leech, soyut isimlerle ilgili yaygın soyut isim türleri olarak (a) varış, davet, umut gibi olaylara, eylemlere veya durumlara atıfta bulunan isimler; (b) mutluluk, büyüklük, saçmalık gibi niteliklere atıfta bulunan isimler; (c) fikir, müzik, vizyon gibi zihinsel veya algısal olgulara atıfta bulunan isimler (2006, s. 6) gibi bir sınıflandırma yapmış ve somut isimler gibi soyut isimler de *sayılabilir*, *sayılmaz* veya *her iki durumda da olabilir* şeklinde bir açıklama getirmiştir. Bir diğer çalışma olan Crystal (2008, s. 3)’da soyut isimlerin algı ve davranışın tüm yönleriyle ilgilenirken birçok ismin hangi kategoriye ait olduğuna karar vermenin zorluğu nedeniyle dil biliminde bu ayrıma dikkatle yaklaşıldığını belirtmekte ve müzik, mutluluk gibi sözcüklerin soyut isim olarak kabul edilmesine rağmen müziğin duyularla algılanabileceğini, mutluluğun ise gözlemlenebilir davranışla ilişkilendirilebileceğini vurgulamaktadır. Buna göre bazı sözcüklerin hangi kriterlere göre soyut olduğu noktasındaki soru işaretleri verilmekte ve ölçüt olarak da dil bilimine dayalı gramerlerin, sayılabilirlik gibi biçimsel ayrımları tercih ettiği belirtilmektedir. Soyut sözcüklerle ilgili farklı bir bakış açısı getiren çalışmalardan biri de Alman dil bilimci Hans-Jörg Schmid’in İngilizcenin yapısını incelerken ortaya attığı *kabuk isim* savıdır. Bu görüşe göre soyut isimlerin kabuk isim adı verilen bir alt kategorisi bulunmaktadır. Schmid, kabuk isimleri

“Değişen derecelerde karmaşık, önerme benzeri bilgi parçaları için kavramsal kabuklar olarak kullanılma potansiyeline sahip soyut isimlerin açık uçlu, işlevsel olarak tanımlanmış bir sınıfı” (2004, s. 4) olarak tanımlamaktadır.

Dil bilim çalışmalarında, soyut kavramları tanımlarken genellikle varlığı duyularla algılanamayan, düşünsel düzlemde gerçekleşen, zihinde belli bir görüntü veya tasavvur uyandırmayan ancak akıl ve sezgi yoluyla anlaşılabilen, ağırlıkları, hacimleri, moleküler yapısı olmayan varlıkları tanımlayan şekilde benzer ifadelere rastlanılmaktadır. Yapılan tanımlamalarda çok büyük farklılıkların olmadığı görülmektedir. Nesterova Coşkun’a göre, soyut kavramlara bu tarz bir yaklaşım getirilmesi “soyut kavramların doğasının anlaşılmasını zorlaştırıcı, basite indirgeyici ve yanıltıcı” (2024, s. 345) bir tutumdur.

Soyut-somut sözcüklerin ayrımı noktasında çeşitli problemler olduğu da aşikârdır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, Türkçede soyut sözcükler olarak nitelendirilen (sevgi, zaman, hasret vb.) sözcüklerin dil içi bağıntılardan bağımsız olarak değerlendirilmesidir. Oysa sözcükler tek başlarına değil de cümle içerisindeki kullanımlarıyla ele alınırsa daha net sonuçların ortaya çıktığı görülecektir. Yani Türkçede somut olarak verilen bir sözcük, cümle içerisindeki kullanımlarla soyut bir anlam kazanabilir. O hâlde sözcüklerle ilgili kesin olarak soyut-somut yargısına varabilmek için sözcüğün kullanıldığı bağlamların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Buna göre, dildeki somut-soyut olgularının ayrıştırılmasında dil içi bağıntıların yanı sıra anlamın belirlenmesinde bağlam, durum, temel anlam-yan anlam ve aktarmalar etkili olmaktadır. Anlamın dil kullanıcılarına göre değişkenlik arz eden bir olgu olduğu da söylenebilir. Bu değişkenlikten kastedilen şey, beş duyu organıyla elde edilen deneyim ve bilgilerin dildeki birimlerle yorumlama biçimidir. Bu değişkenlikler ise soyut ve somut sözcükleri ayırt etme konusunda karışıklıklara sebep olmaktadır.

Soyut ve somut sözcükler ayrımında yardımcı olacak konulardan biri, temel anlam ve yan anlamdır. Örneğin, *Türkçe Sözlük*'te *kırmak* sözcüğü “Sert şeyleri vurarak veya ezerek parçalamak.” (s. 1162) şeklinde verilmektedir. Ancak “Bazen bir kelimenin, bir ses tonunun sevdiğimiz bir insanı kırdığını görürüz.” örneğinde sözcük, “Dileğini kabul etmeyerek veya beklenmeyen bir davranış karşısında bırakarak gücendirmek, incitmek.” (TS, s. 1162) yan anlamıyla geçmektedir. Burada, aynı sözcük cümle içerisinde diğer birimlerle kurduğu ilişkiler neticesinde yeni bir anlam kazanmaktadır. Soyut sözcükleri doğru bir şekilde belirleyebilmek için bağlam içerisindeki kullanımlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Dil geliştikçe temel/yan anlam gibi anlam türlerinin yanında eğretileme ve benzetmeye dayalı aktarmalar da (deyim ve ad aktarmaları) ortaya çıkmaktadır. Soyut sözcükleri açık bir şekilde aktarabilmek için dilde somutlaştırma dediğimiz bir anlatım yolu geliştirilir. Türkçede sıklıkla karşımıza çıkan bu durum, dil kullanımında konuşucuya kolaylık sağlamak ve konuşucunun anlatım gücünü arttırmaktadır. Türkçede somutlaştırma, özellikle deyimlerde ve atasözlerinde ortaya çıkmaktadır. Deyim aktarmasıyla anlatılması güç düşünce ve duyguların, soyut kavramların somut kavramlar aracılığıyla aktarımı sağlanır ve sözcükler, farklı anlamlar kazanarak güçlü bir anlatım yolu geliştirilir (Aksan, 2000, s. 185).

Soyut sözcüklerin sınırlarını belirlemek adına yukarıda verilen bilgiler aydınlatıcı olabilir. Ancak soyut sözcüklerin dil dışı dünyada algılanabilir bir karşılığı olmadığı için dildeki bu sözcüklerin belirlenebilmesinde dilde birliktelik kurduğu birimler etkilidir. Bir sözcük kullanılış biçimlerine göre farklı anlamlar kazanabilmektedir. Soyut sözcükleri ayırt edebilmek için özellikle anlamsal ölçütler önem arz etmektedir. Bu anlamsal ölçütlerden biri olan bağlam, tek başına sözcüğün anlamını değil sözcüğün tümce içerisindeki diğer öğelerle ilişkisini de (Vardar, 2002) dikkate alarak bir bütün hâlinde incelemektedir. Örneğin doğada var olan kitap, sandalye, kuş vb. nesne ve varlıklar söylendiğinde zihinde belli tasarım/görüntü oluşturmalarına rağmen nefret, aşk, güzellik vb. kavramların zihin dünyasında belli bir görüntüsü yoktur. Bu bağlamda, soyut sözcüklerin dilde anlamının belirginleşmesinde tümce içerisindeki yeri ve diğer öğelerle kurduğu anlamsal ilişkiler önem arz etmektedir.

Türkçede soyut sözcükler, dil bilgisinde genellikle isimler başlığı altında verilmektedir. Ancak isimler (sıfat, zarf, edat) dışında fiillerde de soyutluk söz konusudur. Soyutluk özelliği bulunan fiiller, *mental fiiller* olarak incelenmiştir. Türkçe alan yazınında, fiil teriminin tanımında ve sınıflandırılmasında genellikle ortaklıklar olduğu görülmektedir. Banguoğlu “Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni (process) anlatan kelime” (1974, s. 408-410), Vardar ise “Geleneksel dil bilgisinde öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge.” (2002, s. 97) olarak fiili tanımlar. Fiiller genellikle kılış (iş), oluş ve durum kategorilerinde yapısal olarak sınıflandırılır ve yapılan çalışmaların bu doğrultuda olduğu görülür. Ancak “düşün-, karar ver-, özle-” gibi zihinsel yoğunluğu fazla olan ya da sadece zihinde gerçekleşen hareketler için ayrı bir kategori yapılmamakta, özellikle Türkiye Türkçesi için fiillerin semantik sınıflandırmalarının sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir.” (Seçkin, 2019, s. 1). Bu fiil sınıflandırmaları içerisinde bir fiil türü olarak karşımıza çıkan *mental fiiller*, algılama/akıl/duygu gibi düşünce merkezinde kümelenen fiilleri içermektedir (Hirik, 2018, s. 21). Bu çerçevede, fiillerin sadece dil bilimsel bir terim olması dışında zihnin bir ürünü olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre fiiller, özellikle psikoloji ve bilişsel dil bilimi disiplinleri içerisinde incelenmiş ve zihnin ürünü olarak görülen fiiller *mental fiil* terimiyle karşılanmıştır. Fiillerde görülen bu anlamsal sınıflandırma dildeki soyut fiillerin tespit edilmesine de yardımcı olmaktadır.

Bu bilgilerden yola çıkarak Türkçede soyut sözcüklerle ilgili birtakım belirsizlikler olduğu söylenebilir. Bunları sıralayacak olursak:

1. Sözcüklerin soyut-somut olarak belirlenmesinde göndergesel anlamın tek başına temel alınması bu konudaki belirsizlikleri ortaya çıkartan konulardan biridir. Bu temellendirmede, sözcüklerin diğer sözcük ya da sözcük gruplarıyla kurduğu ilişki dikkate alındığında durumun karmaşık bir hâl alacağı düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Bir noktaya kadar bu kabul edilebilir olsa da soyut sözcükler, temel anlam dışında somutlaştırmalarla veya farklı bağlamlarla da kullanılabilir. Bu durumda soyut sözcüklerin belirlenmesinde göndergesel anlamın tek başına esas alınması çok doğru veriler

ortaya koymayacaktır.

2. Dil bilimcilerin bazı isimlerin soyut olup olmadığı üzerine tartışmaları devam etmektedir. Tartışmalı kavramlardan bazıları; dinî kavramlar, renkler, yer adları ve hava'dır. Bu sözcükler, sadece soyutlukla ilgili var olan bu sorunu somutlaştırma adına verilen örneklemelerdir. Bunlar dışında kalan pek çok sözcüğün aynı muğlaklıkla karşı karşıya olduğu görülmektedir.

2.1. Dinî kavramlar, soyut isimleri tanımlarken karışıklığa yol açar. Nitekim Bilgegil'in (2009) madde (somut) isimleri içerisinde ruh, melek, şeytan, huri, cennet, cehennem, sırat, gılman gibi Kur'an tarafından bildirilen sözcükleri de dâhil etmesi bu kavramların madde mi mana mı olduğu noktasında muğlaklığa yol açmıştır. Efendiyev, soyut sözcüklerle ilgili iki görüşü değerlendirerek:

“Dil bilginleri “Tanrı, melek, şeytan, peri, ruh, cin, huri, cennet, cehennem, ahret, sırat köprüsü” sözcükleri hakkında iki farklı düşünce ileri sürerler. Bunlardan bir kısmı, varlıklarını duyularımızla anlayamadığımız için bu sözcüklere soyut isim der. Kimileri de “asıl soyut isimler, bağımsız varlıkları değil; varlıkların niteliklerini bildiren sözcüklerdir. Hâlbuki bunları biz birer varlık, birer zat gibi tasarlıyoruz. Somut isimden sayılmamaları, somut isim teriminin iyi ve geniş anlamda kullanılmamasından” (2007, s. 35) kaynaklandığını dile getirir.

Bu konuda sunulan bilgiler ve yapılan açıklamalar bu sözcüklerin soyut mu somut mu olduğu noktasındaki soru işaretlerine tam olarak cevap verememekte ve bu konuda dil bilimcileri tatmin edememektedir. Nitekim Efendiyev, bahsi geçen dinî kavramların inanç ölçütleri içerisinde varlığı kabul edilse de maddi bir içeriğe sahip olmamaları ve duyu organlarımızın algılama sınırlarının dışında olmasından dolayı soyut isim kategorisinde değerlendirilmesinde bir sakınca görmemektedir.

2.2. Soyut mu somut mu olduğu noktasında sürekli tartışılan sözcüklerden biri de *hava*'dır. Hava sözcüğü, herhangi bir maddi varlığı karşılamadığı ve duyu organlarıyla algılanamadığı için soyut olarak değerlendirilir. Ancak soyut ve somut sözcükleri ayırt etmede kullandığımız ölçütlerden biri olan “Moleküler ve kimyevi bir içeriğe sahip olması” özelliği hava sözcüğünü somut bir sözcüğe dönüştürmektedir. Hava sözcüğünün somut olarak kabul edilmesinin kanıtlarından biri de havanın soluma sistemimizin, yaşamımızın kaynağı olmasıyla ilgilidir (Efendiyev, 2007, s. 36).

2.3. Tartışılan bir diğer kavram yer adlarıdır. Rize, Samsun, Ankara, Yunanistan, İran vb. yer adlarının soyut kabul edilmesiyle ilgili birtakım itirazlar söz konusudur. Efendiyev, yer adlarını sınırları belli ve somut olan yeryüzüne ait kara parçalarının hisseleri olarak kabul etmektedir. Bu yüzden parça-bütün ilişkisi içerisinde olan yer adlarını somut sözcükler olarak değerlendirmektedir (2007, s. 3). Yer adları, Türkçede isimler kategorisi içerisinde özel isimler altında verilmektedir. Ancak yer adları tek başına ele alınırsa bunları somut isim olarak değerlendirmek çok mümkün görünmemektedir. Çünkü soyut ve somut isimlerle ilgili yapılan tanımlarda koyulan ölçütler -yani bir sözcüğün somut olabilmesi için duyu organlarıyla algılanabilmesi, maddi bir varlığı karşılaması vb.- göz önünde

bulundurulduğunda yer adlarının bu ölçütleri sağlayamadığı rahatlıkla görülebilmektedir.

2.4. Renklerle ilgili olarak da aynı soru işaretleri mevcuttur. İsimler ana başlığı altında sözcükler, soyut-somut şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur ancak bu ayırım çok keskin değil, görecelidir. Dil bilimsel bir kategori olarak isimler, doğrudan iki öbeğe ayrılmaz, zaman içerisinde bir düzlemde somuttan soyuta doğru giden sıralanmış basamaklar hâlinde dilde yerini almaktadır. Göreceli bir kavram olarak nitelendirilen renklerin soyut mu yoksa somut mu olduğu konusu somuttan soyuta doğru sıralanan bu basamaklarla izah edilebilir (Filizok, 2010, s.2). Örneğin,

“Bu isimlerin en somutu “kırmızı elma”dır. İkinci basamaktaki “kırmızı” ise nesnesinden ayrılmış bir kavramı ifade ettiğinden soyuttur. “Renk” kelimesi ise daha üst bir zihinsel soyutlamayı içerdiğinden daha soyuttur. “Kırmızı” kelimesi “renk” kelimesine göre daha somuttur. Aynı şekilde “renk” kelimesi “nitelik” kelimesine göre daha somuttur.” (Filizok, 2010, s. 3).

Bu örneklendirme dilde soyutluk ve somutluk kavramlarının sadece karşıtlık değil, aynı zamanda derecelendirme ilişkisine de dayalı olduğunu göstermektedir.

Yukarıda soyut olup olmadığıyla ilgili soru işaretleri olan sözcüklerden/kavramlardan sadece birkaçına değinilmiştir. Ancak Türkçede bu konuda belirsizliğini koruyan kavramların (zaman, müzik, sayı, kahkaha vb.) oldukça fazla olduğu görülür. Bu örneklemlerden yola çıkarak Türkçede (ya da diğer dillerde) soyut sözcüklerle ilgili ortaya çıkan belirsizliklerin temel nedeninin soyut sözcüklerin tanımında sadece “duyu organlarıyla algılanmaması” ve “akıl yoluyla kabul edilmesi” kıstaslarının belirleyici olmasının etkili olduğu söylenebilir. Soyut sözcüklerin belirlenmesinde, bunlar dışında “derecelendirme, görecelik” gibi ölçütlerin de dâhil edilmesi ve bu sözcüklerin disiplinlerarası bir yaklaşımla değerlendirilmesi zaruridir.

Sonuç

Alan yazınında ortaya konulan bilgiler soyut-somut kavramlar arasında yapılan ayırımı sadece canlı-cansız varlık ve nesnelerin nitelikleri hususunda olduğu sonucuna götürmektedir. Bu iki kavramı doğru bir şekilde tanımlayabilmek ve ayırıştırabilmek için dilin diğer disiplinlerle (bilişsel dil bilimi, mantık, psikoloji vb.) kurduğu ilişkiler de dikkate alınmalıdır. Soyut sözcükleri anlamlandırabilmek için ilk olarak bu sözcüğün bilişsel bir kavram olduğu göz önünde bulundurulması ve bu noktada zihinsel süreçleri inceleyen bilişsel dil bilimine başvurulması gerekliliği doğmaktadır.

Soyutluk ile ilgili bütün bu veriler bir araya getirildiğinde soyut sözcükler şu şekilde tanımlanabilir: Soyut sözcükler, bilişsel bir süreç içerisinde zihnin bir varlık ya da nesnenin gerçekte onunla bütünleşmiş olan niteliklerinden ayırıştırılarak bir soyutlama sonucunda elde edilen gramatikal bir kategoridir.

Soyut sözcüklerle ilgili problemlere çözüm sunabilmek için;

- Türkçede soyut sözcüklerle ilgili kapsamlı çalışmaların yapılması,

- Soyutluğun, sözcük mü isim mi yoksa kavramsal düzeyde mi ele alınması gerektiği hususunda bir çözüm getirilmesi,
- Soyut sözcükler üzerine dil biliminin farklı disiplinlerinden (bilişsel dil bilimi, psiko-dil bilimi vb.) yararlanılarak yeni ve farklı çalışmaların yapılması gereklidir.

Sonuç olarak Türkçede soyut kavramının tanımı ve sınırlılıklarıyla ilgili birtakım problemler olduğu aşikârdır. Çünkü soyut kavramlar, sadece dil biliminin değil anlam bilimi, mantık ve felsefe gibi disiplinlerin de çalışma alanına girmektedir. Bu durum, anlaşılması zor olan bu konunun daha da karmaşık hâle gelmesine sebep olmaktadır. Ancak bu sorunun sadece Türkçede değil diğer dillerde de var olduğu söylenebilir. Bu sorunlardan hareketle, dil bilimcilerin soyut sözcükler konusunu ismin yalnızca bir alt kategorisi olarak değerlendirmemeleri ve disiplinler arası bir yaklaşım sergileyerek konuya bütüncül bir bakış açısı getirmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar | References

- Akboğa, V. (2016). Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam adlı romanında dil birimlerinin soyuttan somuta geçişi. (Tez No. 445198). [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2014). *En eski Türkçenin izlerinde (Orhun ve Yenisey yazıtları üzerine sözcükbilim, anlambilim ve biçembilim incelemelerinin aydınlattığı gerçekler)*. Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Bilgi Yayınevi.
- Akyol, Ş. (2002). Bâki Divanı'ndaki soyut kavramların tahlili. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Baker, M. C. (2003). *Lexical categories verbs, nouns, and adjectives*. Cambridge University Press.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Baha Matbaası.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe dilbilgisi*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Böler, T. (2021). *Biçim bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Bussmann, H. (1996). *Routledge dictionary of language and linguistics*. Taylor & Francis e-Library.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell Publishing.
- Demirci, K. (2015). *Kelime bilgisi el kitabı*. Anı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Efendiyev, A. (2004). Kıpçak Türkçesinde soyut isimler. [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınevi.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Filizok, R. (2010). Somut ve soyut nedir? <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=348> [Erişim tarihi: 20-02. 2024].
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gezer, A. (2006). Soyut kavramların öğretiminde hayvan masallarının yeri. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Huber, E. (2013). *Dilbilime giriş*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Langacker, R. W. (1991). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford University Press.
- Leech, G. (2006). *A Glossary of English grammar*. Edinburgh University Press.
- Nesterova Coşkun, S. (2023). Soyut kavramların ontolojik ve epistemolojik boyutu. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22(1), 340-368. DOI: 10.20981/kaygi.1145283.
- Övür, B. K. (2015). Ahmet Paşa Divanı'ndaki soyut kavramlar. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Öz, Y. (1995). Nedim Divanı'ndaki soyut kavramlar (Kasideler). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Schmid, H. J. (2004). *English abstract nouns as conceptual shells from corpus to cognition*. Mouton de Gruyter.
- Seçkin, K. (2019). Eski Türkçede mental fiiller. [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Serdaroğlu, V. (1994). Nedim Divanı'ndaki soyut kavramlar (Gazeller, şarkılar, rubailer, kıt'alar; tarihler, beyitler). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. (Tez No. 31727). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Sinan, S. (2005). Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı'ndaki soyut kavramlar (Kasideler-musammatlar-şehrengizler-gazeller-mukatta'lar). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Şahinoğlu, A. (1997). Zati Divanı'ndaki soyut kavramlar. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Toklu, M. O. (2007). *Dilbilime giriş*. Akçağ Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, N. E. (2004). *Dünya dillerinden örnekleriyle dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar*. Türk Dilleri Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimler sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.